

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA CUNOAȘTEREA EVOLUȚIEI CASTELULUI CORVINEȘTILOR DE LA HUNEDOARA*

ALEXANDRU BOGDAN

Fig. 1. Vedere generală a laturii de vest a castelului.

Nu o dată, cercetătorii ai trecutului nostru s-au ocupat de lunga istorie a Castelului Corvineștilor din Hunedoara, remarcabil ansamblu de arhitectură militară medievală din țara noastră.

Lucrările respective s-au bazat, ori pe exegeza celor mai vechi documente privind castelul — documente care lăsa însă tot mereu problema deschisă —, ori pe elemente materiale descoperite în cursul unor cercetări, elemente care aveau mai ales valori interne și nu cuprindeau valori generale externe, care să permită datări precise, bazate pe analogii sigure.

Totuși, cercetătorii problemei au reușit uneori să refacă, în linii generale, istoria castelului de-a lungul veacurilor¹.

Rîndurile de mai jos au nu numai menirea de a comunica rezultatele unor recente cercetări arheologice executate la castel, — cercetări care s-au bazat pe metoda stratigrafică, fapt ce trebuie subliniat în acest caz —, ci și intenția de a preciza, într-un mod cât mai ferit de erori, evoluția complexului medieval hunedorean, prezentînd totodată specialiștilor în domeniu, posibilitatea unor analogii ferme, în cazul unor cercetări similare.

Desigur, în cele ce urmează, se vor întîlni o serie de detalii de ordin tehnic, a căror discutare se justifică însă pe deplin, întrucît o schemă a fazelor de evoluție ale unui astfel de complex, nu poate funcționa, fără a se prevala — în mod obligatoriu —, de atari detalii.

O prezentare a istoricului cercetărilor asupra castelului de la Hunedoara — cercetări legate tot mereu, de încercările de a-l restaura —, va trebui să menționeze în special, după primele lucrări datînd încă din secolul trecut, pe acelea efectuate în anii 1907—1914 sub conducerea lui István Möller, autorul celei dintîi încercări de restaurare științifică a castelului².

Întrucît însă etapele propuse de I. Möller privind evoluția castelului, nu au fost bazate pe observații stratigrafice — săpăturile fiind executate de-a lungul zidurilor, metodă știută ca fundamental greșită —, astăzi nu mai putem ține seama decît în parte, de concluziile acestei încercări de periodizare.

* Prezenta lucrare se bazează pe rezultatele cercetărilor arheologice pe care le-am efectuat la Castelul din Hunedoara, în anii 1966—1967. Campania din 1967 a fost condusă de R. Heitel, căruia ținem și cu acest prilej să-i mulțumim pentru sprijinul și informațiile date, în cursul studiilor efectuate privind tema acestui articol.

¹ Din bibliografia referitoare la castel, vezi în principal: W. Schmidt, *Die Stammburg der Hunyaden* — Hermannstadt 1865; Arany Lajos, *Vajdahunyadi vára 1452, 1681, 1866, szóban és képen* — Pozsony 1867. Möller István, *A vajdahunyadi vár építési korai* în „Magyarország műemlékei” III, 1914, p. 78 sqq. [extrasul lucrării]. V. Vătășianu, *Castelul Corvinilor din Hunedoara*, în „Boabe de Grîu”, anul IV, nr. 7, iulie 1933, p. 420 sqq. O. Velescu, *Castelul de la Hunedoara — scurtă privire istorică*, în „Monumente și Muzeu”, I, 1958, p. 57—72. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Buc., 1959, în principal, la pag. 14, 269—276, 608—609 ș.a. O. Velescu, *Castelul de la Hunedoara*, în colecția „Monumente Patriei”, Ed. Meridiane, Buc. 1961, vezi și ed. a II-a revăzută, Ed. Meridiane, Buc. 1968. V. Vătășianu, *Istoria artei europene — Epoca medie*, vol. I, Ed. didactică și pedagogică, Buc. 1968, pag. 561—562, 576 și fig. 741—743. Colectiv de autori, *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, Ed. Meridiane, Buc. 1968; vezi în capitolele privind artele în Transilvania, redactate de prof. V. Vătășianu, paginile 119, 209 și 413, referitoare la Castelul de la Hunedoara.

² Pentru stadiul cunoștințelor, privind Castelul Corvineștilor în secolul al XIX-lea, vezi lucrările lui W. Schmidt (*op. cit.*) și Arany Lajos (*op. cit.*). Referitor la lucrările de restaurare executate la castel — după mistuitorul incendiu din 1854, care-l transformase în ruină —, la finele veacului trecut, sub conducerea lui Fr. Schulcz, Steindl ș.a., lucrări care au alterat arhitectura castelului, prin transformări nefericite, vezi la O. Velescu, *st. cit.*, p. 70 și *lucr. cit.* ed. I, p. 22—24. István Möller a încercat să înlăture greșelile precedente, dar lucrările începute în 1907 au fost întrerupte de primul război mondial. În periodizarea propusă — meritorie pentru acel stadiu al cunoștințelor privind evoluția castelului — Möller a datat prima cetate în sec. al XIII-lea (*op. cit.*, p. 8 sqq.) însă fără argumente. Această datare s-a bazat, mai ales, pe criterii de ordin constructiv (compoziția mortarului hidraulic etc.). Celelalte etape stabilite de Möller, ale căror planuri el a reușit să le precizeze, nu sînt suficient de circumstanțiate. Unele datări propuse de I. Möller pentru o serie de ancadrame de piatră descoperite în cursul cercetărilor lui, s-au dovedit eronate (vezi mai jos nota 13).

Primele săpături arheologice la castel, nepublicate încă, au fost practicate de-abia în anii 1956—1957³, sub conducerea lui O. Floca (Muzeul din Deva) și au avut drept obiective, legate de lucrările de restaurare, Capela, Curtea Urșilor. Tot atunci s-au efectuat și cercetările de parament în Sala Dietei.

Reluarea lucrărilor de restaurare de către Direcția Monumentelor Istorice a prilejuit efectuarea unor noi cercetări arheologice în anii 1966—1967⁴ (vezi fig. 2 — planul general al săpăturilor), cercetări care au reușit să stabilească o schemă generală a evoluției monumentului.

Secțiunile și sondajele executate în diferite locuri ale complexului cercetat, ca de pildă, în subsolul aripei Zolyomi (sudul castelului), parterul aripei Bethlen (est), terasa Bethlen (colțul de nord-est al castelului) au condus pe lîngă altele și la identificarea unei serii de elemente materiale necesare restaurării⁵.

Dar schema evolutivă propusă de noi, se bazează mai ales pe secțiunile arheologice, care au cercetat următoarele obiective: „Bastionul Alb” (secolul al XVII-lea) și în continuarea bastionului, turnul estic de poartă (secolul al XV-lea), pe axele lor orientate est-vest (secțiunile H1 și H2), precum și curtea din colțul de sud-est a castelului, prin două secțiuni (S4 și H2a) dispuse pe axele paralele aceluiași turn de poartă (vezi fig. 2)⁶.

Concluziile la care s-a putut ajunge, bazate pe rezultatele cercetărilor arheologice privind datarea primei cetăți și apoi a întregului complex și a transformărilor lui, au permis delimitarea a cinci faze principale în evoluția castelului, încadrate între veacurile XIV și XVIII.

FAZA I

Din punct de vedere stratigrafic, secțiunile practicate au dovedit că stratul constructiv al cetății inițiale (I) — depus uneori direct pe stîncă, alteori în adînciturile naturale ale stîncii —,

³ Cf. O. Floca, *Raportul preliminar de cercetări — 1956—1957*, în Arhiva D.M.I., cercetări nepublicate. În legătură cu aceste cercetări efectuate în capelă, menționăm că s-au găsit resturile a două nivele de pardoseli din cărămidă, precum și fundația zidului primei incinte desființat de construcția capelei. Ni se pare hazardată ipoteza lui O. Velescu (*op. cit.*, p. 61), după care „Un pavaj — precizăm că este vorba de una din pardoselile de cărămidă, descoperită în capelă — ar aparține unei încăperi din epoca primei cetăți... încăpere dintr-un bastion de colț[?], sau unui turn-locuință” (ibid). Cu alte cuvinte am avea aici de a face eventual cu un donjon, înlăturat de constructorii capelei, în veacul al XV-lea, fapt ce și-ar găsi, din nou, cu greu explicații. Referitor la rezultatele cercetărilor de parament executate pentru restaurarea Sălii Dietei, vezi la O. Velescu, *lucr. cit.* ed. I, p. 38—43 și fig. 6, 7, 8.

⁴ Al. Bogdan, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Castelul din Hunedoara în anul 1966* (în Arhiva D.M.I.); R. Heitel, și Al. Bogdan, *Raport preliminar de cercetări în campania 1967* (Arhiva D.M.I.); și R. Heitel și Al. Bogdan, *Contribuții arheologice la datarea Castelului Corvineștilor din Hunedoara* — comunicare prezentată la 5 feb. 1968, la cea de-a 4-a Sesiune științifică a muzeelor din C.S.C.A. (nepublicată).

⁵ Noi lucrări de restaurare au fost efectuate în anii 1966—1969, de către Direcția Monumentelor Istorice din C.S.C.A. (Arh. șef de proiect E. Chefneux), în cursul cărora au fost restaurate aripa Bethlen, aripa Zolyomi, galeria Huniazilor și Sala Dietei, corpul de nord cu aripa Matei și terasa Bethlen. Secțiunile arheologice, executate în diferite locuri ale castelului (vezi fig. 2, planul general al săpăturilor), au fost numerotate de la S1 la S14. În secțiunea S12 (săpată în umplutura terasei Bethlen), au fost descoperite printre altele un fragment al unui balustru de piatră — ce făcea parte, inițial, din balustrada loggiei Matei, — și un fragment de piesă decorativă, cu stema familiei Corvineștilor (se află acum în lapidariul Muzeului). Cercetările de parament necesare lucrărilor de restaurare au dus la descoperirea unor interesante elemente arhitectonice, precum și a unor fragmente sculptate, în general nervuri, console, numeroase alte piese, dintre care o parte au fost rafolosite, iar celelalte se află în lapidariul Muzeului. Pentru rezultatele cercetărilor de arhitectură vezi E. Chefneux, *Loggia Matei și alte elemente de arhitectură puse în valoare prin lucrările de restaurare a Castelului de la Hunedoara*, comunicare la Sesiunea științifică a D.M.I., mai 1968.

⁶ Secțiunile arheologice executate în 1967, ale căror rezultate au adus aportul cel mai însemnat în rezolvarea problemelor obiectivelor principale, adică datarea cetății inițiale precum și evoluția întregului complex, au fost următoarele: (v. fig. 2, 4, 6); H1 de 15,20 m lung. x 1,50 m lățime, H2 de 12,40 m lung. x 1,00 m lățime. ele străbătînd prin frîngere axul est-vest al „Bastionului Alb” și în continuare turnul estic al porții, S4 — executată în 1966 — de 3,90 m. lung. x 1,50 m lățime (în curtea interioară din colțul sud-estic al castelului), continuată spre vest prin secțiunea H2a, cu o lungime de 2,60 m și o lățime de 1,50 m.

Legenda:

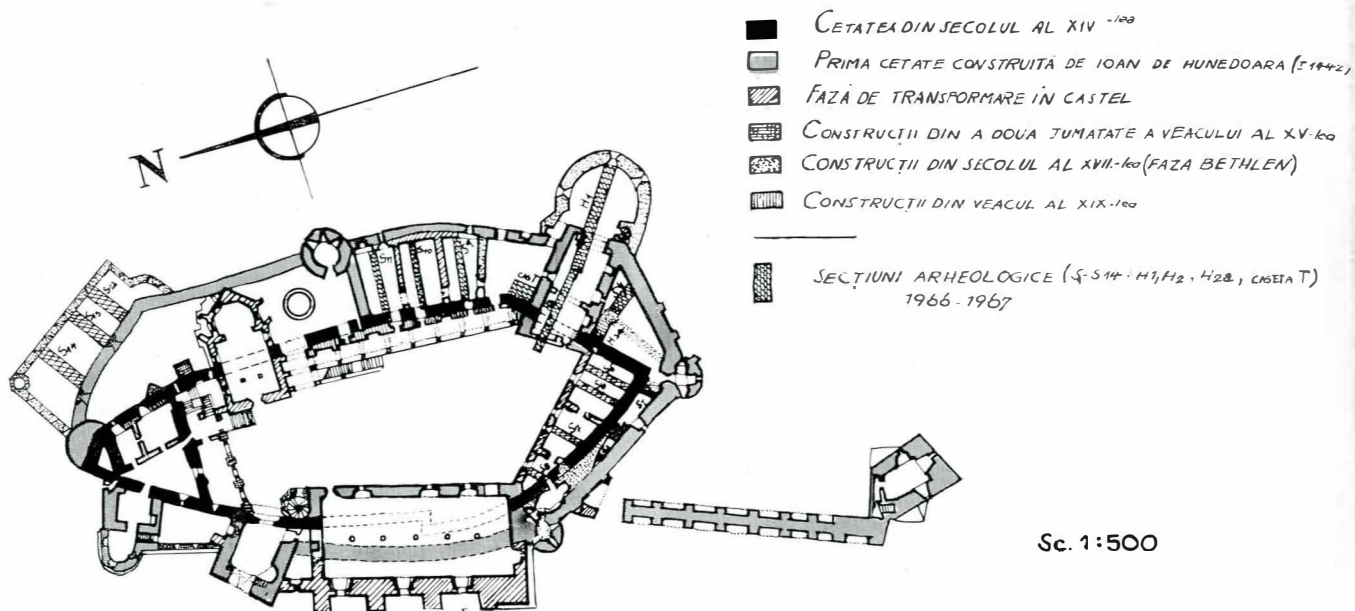

Fig. 2. Planul general al săpăturilor arheologice din anii 1966—1967, și etapele de construcție ale Castelului Corvineștilor de la Hunedoara.

Fig. 3. Turnul rotund, pictat, din colțul de nord al castelului.

suprapunind lentile⁷ dintr-un strat de humus vechi, era format din sfărâmături de piatră, pietriș de râu, și granule de mortar (vezi fig. 4 — profile la sc. 1:20, ale secțiunilor S4 și H2a) element care provin cu siguranță de la prelucrarea materialului între buințat în construcția primei cetăți.

Sub stratul constructiv al celei dintâi cetăți a fost descoperit un fragment ceramic (de tipul Kragenrand), care are analogie frapantă cu fragmentele descoperite la Cîlnic, datate acolo cu toată siguranța, pe baza unor monede descoperite „in situ”, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁸. De altfel acest tip ceramic este cunoscut și în alte locuri din Transilvania, unde se datează la fel, în a doua jumătate a aceluiași veac⁹.

Stratul constructiv inițial (I), este suprapus la rândul lui (în S4 și H2a) de un alt strat de humus vechi care îl desparte de cel de-al doilea strat de construcție (II), cu o compoziție similară legat de ridicarea celei de-a doua centuri de fortificație (fig. 4)

Analiza raportului dintre materialele arheologice descoperite în stratul format de primele construcții și materialele din stratul constructiv al centurii exterioare (II), datat în veacul al XV-lea, au arătat că distanța cea mai mare în timp dintre ele nu depășește un secol.

⁷ În lentilele de humus, uneori destul de groase (v. fig. 2, 6, profilele secțiunilor H1 și H2 la scara 1:20, precum și profilele secțiunilor S1 — S3) au fost descoperite fragmente ceramice, databile în epoca bronzului și în prima perioadă a epocii fierului (Hallstatt). Cercetările noastre din 1966—1967 au infirmat ipoteza lui Arany (*op. cit.*), după care Castelul din Hunedoara ar fi fost construit pe locul unui castru roman, ipoteză respinsă de I. Möller (*op. cit.*), dar reluată de O. Velescu (*st. cit.*, p. 58). Vezi și Al. Bogdan, *Raport preliminar de cercetări la Castelul din Hunedoara, în anul 1966* — în Arhiv. D.M.I. Referitor la resturile de fortificații medievale de pe dealul vecin Sînpetru vezi și O. Velescu (*st. cit.*, p. 57) ele sînt în legătură cu întăriturile din exteriorul castelului. Privind aceeași problemă, vezi de asemenea la I. Möller (*op. cit.*, p. 11. sqq), un comentariu asupra acestor ruine și o gravură din anul 1823 (*idem*, fig. 51), în care se mai poate observa traseul continuu al unui zid ce lega, foarte probabil, castelul cu dealul vecin, pe o direcție aproximativă nord-vest, sud-est. De altfel aceste ziduri în ruină, care aparținut probabil fortificațiilor din timpul lui Iancu de Hunedoara, mai erau încă vizibile pe la 1883 (I. Möller, *ibidem*).

⁸ Cf. R. Heitel, *Cetatea din Cîlnic*, în Colecția „Monumentele Patriei” în Ed. Meridiane, București 1968, p. 10—11.

⁹ Informație R. Heitel: la Sebeș, Cisnădioara și Cricău, au fost descoperite astfel de fragmente ceramice (tipul Kragenrand), datate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Pentru rezultatele cercetărilor de la Cricău și datările în același veac, vezi R. Heitel și Al. Bogdan, *Contribuții la arheologia monumentelor transilvane*, I, în „Apulum” VII/1, 1968, p. 483—498.

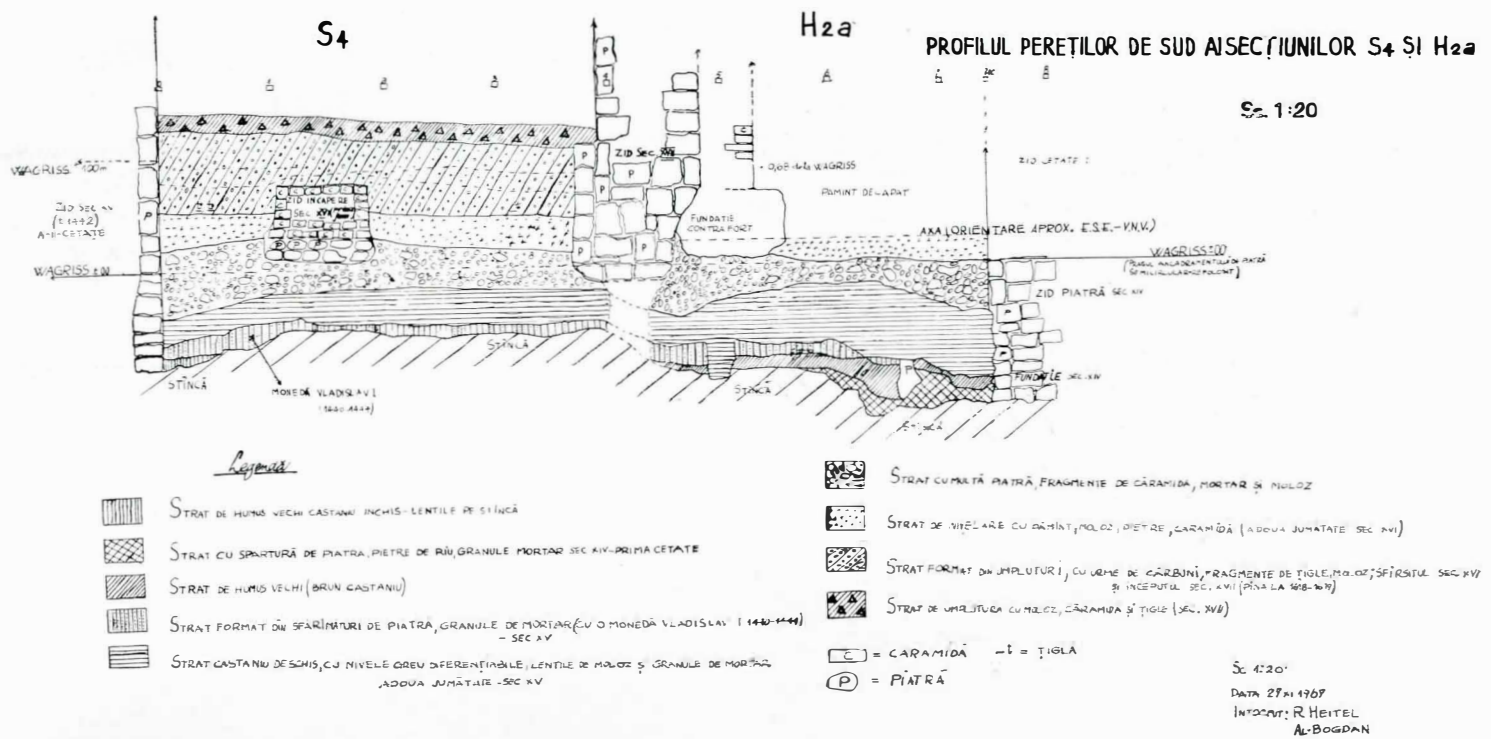

Fig. 4. Profilul pereților de sud ai secțiunilor S4 și H2a

Dacă ținem seama că — după cum am precizat —, sub stratul de construcție al celei mai vechi cetăți, a fost descoperit un fragment ceramic din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, și că stratul constructiv al celei de-a doua cetăți, strat ce îl suprapune —, a fost datat — pe baza unei monede descoperite „in situ” —, în jurul anului 1442, atunci datarea cetății inițiale, este stabilită pe la mijlocul veacului al XIV-lea.

De altfel, aceste constatări de ordin arheologic vor înlătura, perăm, ezităriile privind încadrarea cronologică a primei cetăți. Această datare este coroborată și de documentele citate de specialiștii în istorie și istoria artelor, documente care menționează astrul cercetat, de-abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹⁰.

Într-adevăr primul document care atestă din punct de vedere istoric cetatea de la Hunedoara datează din anul 1364¹¹.

Din castrul regal, (fig. 2), de formă elipsoidală, (cu ziduri de piatră de carieră, marcate la colțuri cu șenaje din piatră de talie)¹² care a constituit nucleul întregului complex, s-au mai păstrat și câteva ancadramente de piatră, dintre care amintim pe cele de la intrările de pe latura estică (fig. 5). Aceste ancadramente semicirculare cu muchii teșite, constituind însă elemente de tradiție

Fig. 5. Ancadrament semicircular cu muchii teșite (sec. XIV)

¹⁰ I. Möller, *idem*, p. 8 sqq, fără a se baza pe argumente arheologice, datat cea dintâi cetate de la Hunedoara pe la mijlocul secolului al XIII-lea. În comentariile privind această datare, I. Möller, uzează și de prezența mortarului hidraulic, pe care îl socotește caracteristic. V. Vătășianu *op. cit.*, p. 420 sqq și în *Istoria artei feudale* p. 14 și fig. 4, 5) propune datarea castrului pe la începutul secolului al XIV-lea, sau, „pe la sfârșitul secolului al XIII-lea” (în *Istoria artei europene* p. 561—562). O. Velescu *op. cit.*, p. 59—61 și *lucr. cit.*, ed. II rev., p. 6—7), bazat pe considerente și documente istorice, atribuie construirea celor dintâi fortificații veacului al XIV-lea.

¹¹ Referitor la documentul din 1364, care menționează pentru prima dată un castelan la Hunedoara, cf. D. Csánki, *Magyarország történelmi öldrāja a Hunyadiak korában*, Budapest 1913, V, p. 46; vezi și la V. Vătășianu, *Istoria artei feudale* p. 14, O. Velescu, *lucr. cit.*, ed. II, p. 6 sqq, și *op. cit.*, p. 59 sqq, crede că primul document care menționează cetatea de la Hunedoara ar data de-abia din anul 1399.

¹² Pentru tehnica de construcție a zidurilor primei cetăți, și referitor la planul ei, care urma configurația terenului stîncos, vezi la I. Möller, *op. cit.*, loc. cit.; la prof. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale* p. 14 și 609, și fig. 4; și la O. Velescu, *st. cit.*, p. 61 și *lucr. cit.*, ed. I, p. 13. Zidul de piatră, legat cu mortar hidraulic, avea o grosime de 1,30 m—1,40 m. O. Velescu (*st. cit.*, loc. cit.) dă grosimea de 1,90 m privind resturile descoperite în capelă.

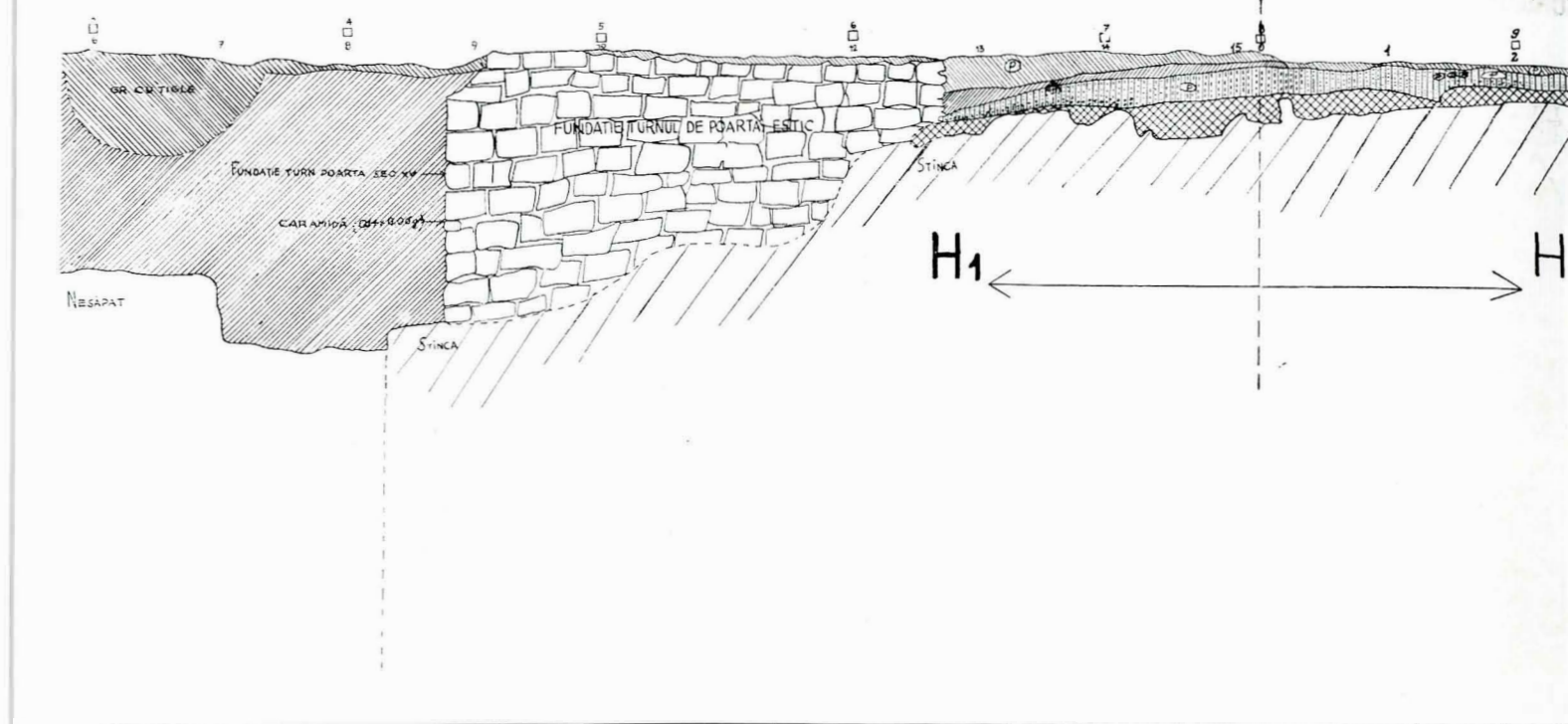

Fig. 6. Profilul pereților de sud ai secțiunilor H1 și H2 (scara 1:20).

romanică în cadrul manifestărilor goticului transilvan, au mai fost comentate atât de prof. V. Vătășianu, cât și mai recent de O. Velescu¹³.

În afara celor două ancadramente citate, dintre care cel al portalului din colțul sud-estic al castelului, a fost invocat tot mereu în discuțiile privind datarea cetății inițiale¹⁴, subliniem descoperirea, în cursul cercetărilor noastre din 1967, a încă două ancadramente contemporane, unul semicircular și altul în arc frânt, ancadramente aflate la o mică distanță unul de altul, tot pe latura estică a cetății, în subsolul aripei Bethlen¹⁵. Ancadramentul cu arc semicircular prezintă frapante analogii cu ancadramentul deschiderii din colțul de sud-est al castrului.

¹³ În ceea ce privește ancadramentul semicircular al portalului din colțul sud-estic al castelului, V. Vătășianu, (*op. cit.*, loc. cit. și fig. 5) consideră că acesta se poate atribui primei cetăți; vezi și la O. Velescu (*op. cit.*, loc. cit., și fig. 2 și *lucr. cit.*, ed. I, p. 13 și fig. 19), unde se reiau în esență comentariile prof. V. Vătășianu. În legătură cu elementele rămase din deschiderea cu ancadrament semicircular, situată la mijlocul laturii estice a curții primei cetăți — dată fiind poziția lor actuală — se poate formula următoarea ipoteză: după tăierea ulterioară a arcului, montantul din dreapta a fost reîntrebuințat (v. fig. 5), (ipoteză R. Heitel). Totodată subliniem faptul că nu se poate accepta, ca poartă a cetății inițiale spre sud, cea amintită, — în mod greșit de I. Möller în *op. cit.*, la p. 8, fig. 43, deoarece ancadramentul păstrat în acest loc poate fi atribuit cel mai devreme celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea. (În legătură cu această problemă vezi și comentariul prof. V. Vătășianu, *op. cit.*, loc. cit., p. 14, nota 3).

¹⁴ I. Möller, *op. cit.*, p. 9 și fig. 42. Muchiile montanților și arcu ancadramentului semicircular citat fiind teșite, prof. V. Vătășianu a fost determinat să-l dateze în veacul al XIV-lea (ibidem), adăugând că aceasta ar justifica o „datăre eventuală a castrului pe la începutul sec. al XIV-lea”. Dacă stilistic portalul este databil în acel veac, observațiile pe care le-am putut efectua dovedesc încăstrarea lui ulterioară. Ținem însă să precizăm faptul că această observație nu afectează datarea propusă. Poziția lui în paramentul original, situarea la peste 1 m deasupra nivelului inițial de călcare (v. fig. 2), ne determină să-i acordăm, eventual, un rol în sistemul de apărare al primei cetăți; și anume acela de a permite unor grupuri din garnizoană ieșiri rapide, împotriva unor eventuali asediațori. Această ipoteză formulată de R. Heitel se bazează pe observații efectuate și la alte cetăți din Transilvania, de pildă, la Cetatea bisericii Sf. Mihail din Cisnădioara, unde asemenea deschideri în zid sînt destul de numeroase (cf. R. Heitel, *Studiu monografic privind ansamblul fortificat Sf. Mihail de la Cisnădioara*, în curs de publicare). Deschideri similare există și în alte locuri în zidurile cetății inițiale de la Hunedoara (vezi și nota 15).

¹⁵ Cele două deschideri cu ancadramente de piatră descoperite de noi se găsesc foarte aproape unul de celălalt, aproximativ sub galeria neogotică din veacul al XIX-lea, la circa 10—13 m nord de turnul estic al porții.

În legătură cu prezența tuturor acestor ancadramente, ar trebui rediscutată și problema amplasării porților celei dintîi fortificații.

Cercetările arheologice din zona turnului estic al porții celei de-a doua incinte (faza a II-a), au arătat faptul că în interiorul turnului, zidul primei incinte era întrerupt și nu demantelat ulterior, și deoarece stratul constructiv inițial nu a mai apărut aici, s-a putut considera că o poartă a primei cetăți, va fi existat în acest loc, confirmîndu-se astfel o ipoteză anterioară¹⁶.

Eventual, o altă poartă va fi funcționat la vestul incintei¹⁷.

Se pare că în zona de est a cetății din veacul al XIV-lea, au existat și unele construcții, eventual clădiri aparținînd garnizoanei. Această aserțiune se leagă și de prezența, în zidul primei incinte, a unui arc de piatră, — descoperit în cursul lucrărilor de restaurare în dreptul celei de-a doua încăperi a parterului aripei Bethlen —, arc ce a fost tăiat ulterior, fie de transformările din veacul al XVII-lea, fie de constructorii galeriei neogotice (secolul al XIX-lea).

Aceste eventuale construcții de pe latura estică se adaugă celor propuse deja de V. Vătășianu, pentru colțul de nord al castrului, unde ar fi existat două încăperi¹⁸. Așadar cea mai plauzibilă ipoteză privind locuințele din incinta primei cetăți pare a fi aceea a situării lor sub locul actualei aripi Matei¹⁹ și în parte, în zona estică.

Această cetate inițială va fi dăruiată, împreună cu domeniile ei, de către Sigismund de Luxemburg în anul 1409, lui Voicu și urmașilor săi, pentru merite militare, ceea ce va marca din punct de vedere istoric, trecerea de la faza de castru regal, la aceea a unei cetăți nobiliare.

FAZA a II-a

În veacul al XV-lea, complexul de fortificații — aflat de acum în posesia Corvineștilor —, va cunoaște noi transformări și amplificări potrivit dezvoltării artei militare a epocii.

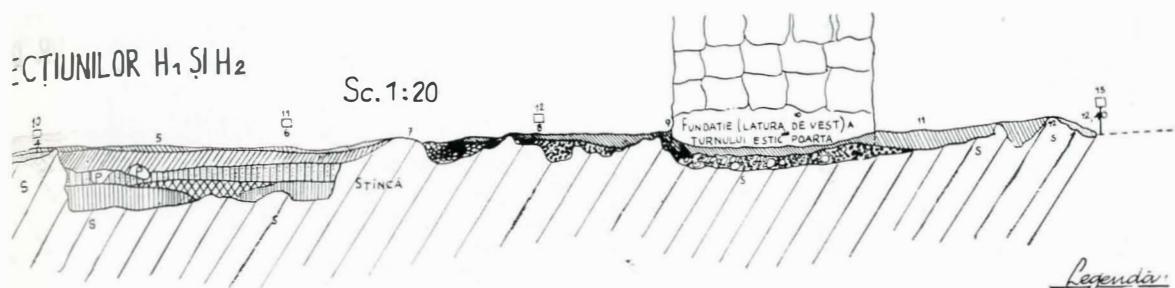
Primejdia invaziilor otomane, care după anul 1421 se vor repeta mereu în Transilvania, îl va determina pe lăncu de Hunedoara să ridice o nouă cetate, construind o altă incintă, mai mare,

¹⁶ Cf. O. Velescu, *st. cit.*, p. 61.

¹⁷ Vezi și planul primei cetăți (fig. 2). Și la vestul incintei, există un portal cu ancadrament semicircular.

¹⁸ Cf. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...* p. 14 și 609, vezi și fig. 4.

¹⁹ I. Möller, *op. cit.*, p. 8 sqq; V. Vătășianu, *idem*.

Legendă:

- STRAT HUMUS VECHI (CASTANIU)
- STRAT CU SPĂRTURA DE PIATRĂ ȘI GRANULE MORTAR - SEC. XIV.
- SCURGERE DE MORTAR CE MARCHEAZĂ NIVELUL CONSTRUCTIV DIN SEC. XV.
- STRAT FORMAT DIN SFĂRĂMATURI DE PIATRĂ ȘI GRANULE DE MORTAR — SEC. XV.
- STRAT FORMAT DIN NIVELE TELESCOPATE
- STRAT CU NIVELE NEDIFERENȚIABILE FORMAT DIN MOLOZ, PIETRIȘ, MORTAR (SEC. XVII - XVIII)
- STRAT UMLUTURĂ MODERNĂ
- P=PIATRĂ
- S=STINCĂ
- C=CARĂMIDĂ

DATA: 26 XI. 1967
 ÎNȚOCIT: R. HEITEL
 AL. BOGDAN

cu patru turnuri rotunde la colțuri — ceea ce vădește experiența as militară în occident — și cu două puternice turnuri pătrate ale porților, la est și la vest²⁰.

Momentul construirii celei de-a doua cetăți a fost datat precis, pe cale arheologică, prin descoperirea unei monede emise de Vladislav I, (1440—1444)²¹, aflată spre baza stratului constructiv al centurii exterioare, în secțiunea de la sudul turnului estic de poartă (S4, în careul I, la adâncimea de 1,93; vezi fig. 4).

Stratul de construcție al celei de-a doua faze era compus, la fel ca și primul strat constructiv (I), din sfărâmaturi de piatră, care proveneau de la ridicarea zidurilor celei de-a doua centuri (fig. 4, 6), datată în mod cert, în jurul anului 1442. Acest strat (II) este similar cu stratul constructiv al turnului de poartă estic, surprins (în secțiunile H1 și H2), în legătură cu fundația turnului zidită din blocuri de piatră, direct pe stîncă, la marginea placului (fig. 4, 6).

Turnul estic de poartă a fost construit probabil pe locul vechii porți a primei cetăți²².

FAZA a III-a

Stratigrafia secțiunilor arheologice reflectă în mod edificator evoluția construcțiilor din faza a III-a, datată în cea de-a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Stratul constructiv (II), amintit mai sus, este suprapus de un strat (III), format din mai multe nivele greu diferentiabile, legat de unele lucrări executate între cele două centuri de zid, ceea ce a și explicat prezența în structura sa a lentilelor de moloz și a granulelor de mortar. (Faza a III-a).

La rîndul său, acest strat este acoperit (în S4 și H2a) de un alt strat constructiv (IV), care marchează cea de-a patra fază de evoluție a castelului.

Pe de altă parte, observațiile efectuate pe parament, prilejuite de lucrările de restaurare din zona sud-estică a castelului, au demonstrat următoarea suită a transformărilor prin care trec

²⁰ Referitor la cea de-a doua cetate, ridicată de către lancu de Hunedoara, vezi la: I. Möller, *op. cit.*, loc. cit. și planul respectiv; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 269—276; O. Velescu, *op. cit.*, p. 62, idem *lucr. cit.*, ed. I, p. 14—15; V. Vătășianu, *Istoria artelor plastice...* vol. I, p. 209.

²¹ Identificarea monedei, s-a făcut de către Octavian Iliescu, șeful Cabinetului Numismatic al Academiei R.S. România.

²² O altă intrare, largă (astăzi astupată), mai este încă vizibilă în colțul sud-vestic al castelului, sub puntea de legătură între curtea sudică a incintei a doua și galeria Neboisea. Intrarea datează probabil din faza a doua a fortificațiilor, dar este evident anterioară construcției galeriei menționate, și a fost astupată foarte probabil în momentul construcției acesteia.

Fig. 7. „Guri de păcură“ (măchicoulis) pe console, la Turnul lui Capistrano (colțul sud-vestic al castelului).

Fig. 8. Vedere generală a colțului de sud-est al castelului. Se văd „Turnul Pustiu” (cu urmele crenelurilor) și curțina exterioară datată pe la 1442.

construcțiile militare de la Hunedoara, în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Dacă turnul circular („Turnul Pustiu”) din colțul de sud-est al castelului și curțina, datată pe la 1442, dintre el și turnul de poartă estic (vezi fig. 8) au avut la început (ca și alte cetăți europene), creneluri (ale căror urme se pot observa încă și azi), la un moment dat, în fața a treia, prin supraînălțarea turnurilor și a curținelor, se ajunge la construirea unei serii de „guri de păcură”²³ pe console (fig. 7) și „guri de tragere”, elemente venite tot din ambianța occidentală. Sistemul „gurilor de păcură” și al celor de „tragere”, se va extinde de altfel și la alte curține ale cetății, cum ar fi de pildă la cea de pe latura de est.

Tot acum, probabil, au fost ridicate galeria (fig. 1, 2) și turnul Neboisea (eventual prin refacerea unui turn mai vechi), o ingenioasă adaptare a sistemului de apărare prin barbacane²⁴. Remarcăm și faptul că, supraînălțarea curținelor, ca și galeria amintită, întrebunțează drept material de construcție cărămida. În Transilvania cărămida este folosită cu precădere începând din secolul al XV-lea.

Cea de-a treia fază, identificată stratigrafic, corespunde construcțiilor ample din interior, executate după ce lancu de Hunedoara, devenit guvernator al Ungariei (1446), va renunța la întărirea, în continuare, a celei de-a doua cetăți, devenită acum, într-un anumit sens, inutilă. Amplele lucrări de transformare ale

cetății într-un castel, terminate, — după cum se știe — către anii 1452—1453²⁵, au fost marcate de construirea capelei de pe latura răsăriteană a incintei, precum și a corpului de vest — ridicat pe piloni, direct de pe malul Zlaștiului — cuprinzând Sala Cavalerilor, la parter, Sala Dietei și galeria Corvineștilor, cu bovindouri, la etaj (vezi din nou fig. 1).

FAZA a IV-a

Dacă fazei a treia, îi corespund cele mai vechi niveluri din stratul menționat mai sus, cel care îl suprapune, reflectă o altă fază (a IV-a), din evoluția castelului.

Stratul constructiv (IV) — constituit de data aceasta, dintr-o mare cantitate de pietre, fragmente de cărămidă, mortar și moloz — evidențiază o intensă activitate de construcție, legată foarte probabil de prefacerea suprastructurii turnurilor în camere locuibile²⁶. Remarcăm în treacăt, că același strat constructiv încăleacă și pragul portalului semicircular din colțul sud-estic al castelului (fig. 4).

Totodată subliniem faptul că, în componența acestui strat, datat prin poziția sa în a doua jumătate a secolului al XV-lea, s-au putut identifica granule de mortar de praf de var, căzute din straturile de tencuială așezate pe turnuri în vederea decorării lor cu o pictură în frescă²⁷ (fig. 3), datată în aceeași fază a IV-a, a evoluției ansamblului.

²³ Referitor la lucrările de transformare a lui într-un castel, vezi la V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...* p. 269—276, idem capitolul respectiv în *Istoria artelor plastice...* p. 209, O. Velescu, *st. cit.*, p. 62—63, și *lucr. cit.* ed. a II-a p. 11 sqq.

²⁶ În cadrul fazei de transformare în încăperi locuibile, susținute pe console de piatră, a suprastructurii turnurilor circulare, se încadrează și așa-numita „cameră a lui Capistrano”, din colțul de sud-vest al castelului (vezi din nou fig. 7). Cercetările legate de restaurare au descoperit pardoseala originală, din cărămidă, a camerei.

²⁷ Cercetările de parament, prilejuite de lucrările de restaurare, au dus la descoperirea unor fragmente de pictură în frescă, pe paramentul exterior al Turnului rotund de est („Turnul Toboșarilor”) și pe „Turnul Pustiu”. Aceste picturi sînt asemănătoare celor de pe „Turnul Pictat” (fig. 3) din colțul de nord al castelului și de pe Turnul estic al porții, fiind realizate în aceeași tehnică și gamă cromatică (în alb, roșu și negru), formînd diferite motive geometrice.

²⁴ Pentru „gurile de păcură” (mâchicoulis) vezi considerațiile lui E. Viollet-Le-Duc în *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI-e au XVI-e siècle*, t. VI, Paris 1863, p. 196—213, și fig. 1—13, în legătură cu prezența acestora în fortificațiile occidentale.

²⁵ Vezi și la R. Heitel: *În legătură cu unele probleme ale arheologiei cetăților de piatră medievale, din Transilvania*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 2/1970. (p.26). S-ar mai putea adăuga că sistemul barbacanelor, adică al unor galerii fortificate, care uneori se termină în fortificații exterioare cetății propriu-zise, îl găsim în aceeași epocă, cu precădere, în ambianța arhitecturii militare de natură occidentală aparținînd coloniștilor (un exemplu clasic l-ar putea constitui barbacana de la Prejmer, cf. R. Heitel, *st. cit.*) În continuare, este ca atare evident nepotrivită formularea pe care o găsim la O. Velescu, *Castelul de la Hunedoara*, ed. a II-a, Buc., 1968, p. 10 unde „turnul Neboisea devine un turn de apărare din avantposturi” iar originile sistemelor, se subînțelege, sînt central europene.

Datarea straturilor constructive III și IV și a nivelurilor respective în veacul al XV-lea este asigurată prin aceea că suprapun stratul datat pe la 1442 și, la rândul lor, sînt tăiate de zidurile unei camere (vezi din nou fig. 4, profil la sc. 1:20 S4), construite în veacul al XVI-lea.

Toate acestea, ne determină — avînd în vedere raporturile între fundația zidului camerei și straturile anterioare — să încadrăm mai precis suprapunerile stratigrafice discutate, aparținînd fazelor III și IV, între mijlocul secolului al XV-lea și începuturile celui de-al XVI-lea.

Nu mai insistăm acum asupra lucrărilor — îndeajuns de comentate²⁸ — de transformare a castelului, într-o reședință permanentă a familiei Corvineștilor, lucrări continuate de către Elisabeta Szilagyi, pînă către anul 1480.

În această fază a IV-a, s-au construit camere de locuit, și s-au realizat acele transformări de pe latura nordică (de pildă, „camera aurită”, aripa lui Matei cu loggia etc.), care ilustrează pătrunderea primelor elemente ale Renașterii și în Transilvania. Tot atunci — după cum am văzut — s-au realizat și frescele castelului (pictura decorativă de pe turnuri, precum și frescele loggiei Matei).

În veacul al XVI-lea — după stingerea familiei Corvineștilor (1507) și trecerea castelului și a domeniului în posesia familiei de Enning (Török)²⁹, s-au executat construcții și amenajări de mai mică întindere.

Dintre acestea, am citat deja și o încăpere de plan rectangular — cercetată arheologic —, ale cărei fundații descoperite la sud de turnul estic al porții, erau suprapuse de un zid aparținînd cu siguranță fazei Bethlen³⁰, deci începutului celui de-al XVII-lea secol.

FAZA a V-a

Ultima fază care a fost determinată (a V-a) este marcată de desființarea vechilor sisteme de apărare, și a sistemului de „guri de tragere” (o dată cu fostul drum de strajă), prin ridicarea unei zidării de cărămidă și piatră (vezi fig. 8), zidărie care a acoperit în parte, în veacul al XVII-lea, vechea pictură de pe „Turnul Pustiu”.

În aceeași fază au fost construite „Terasa Bethlen” din colțul nord-estic al castelului, precum și „Bastionul Alb” (1619) în fața fostului turn estic al porții, ca o adaptare a sistemului de apărare prin „zid-scut” („Schildmauer”).

Construcțiile ample, ce au transformat în mare parte, arhitectura castelului, (și compartimentarea sa interioară) adaptîndu-l epocii, aparțin fazei Bethlen, fiind date precis, pe baza unei serii de inscripții, în anii 1618—1619³¹.

În secolele XVIII—XIX, pînă la incendiul din anul 1854, castelul — care devenise după 1722, prin trecerea în stăpînire austriacă, un sediu administrativ și loc de refugiu (ca de pildă în timpul răscoalei din 1784³²), — va cunoaște doar reparații curente și mici amenajări.

*

Ajunși aici, este locul să reamintim în mod succint, cele cinci faze principale — stabilite pe baze arheologice coroborate cu observații de ordin arhitectural — ale evoluției Castelului de la Hunedoara, între veacurile XIV—XVII.

²⁸ Vezi comentariile privind fazele de transformare ale castelului în reședință permanentă, executate în a doua jumătate a veacului al XV-lea, la: V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*..... p. 608—609, idem în *Istoria artelor plastice*.... p. 413; și la O. Velescu, *st. cit.*, p. 63—65 și *lucr. cit.*, ed. I, p. 17 sqq.

²⁹ Pentru istoria castelului în secolele XVI—XIX vezi O. Velescu, *st. cit.*, p. 65—70. În cercetările din 1966 în secțiunea S4, în careurile 2—4 (fig. 4) s-au descoperit resturile unor ziduri din cărămidă pe fundații de piatră; aceste ziduri în grosime de 0,48 m — 0,50 m aparțineau unei camere rectangulare, adosată în secolul al XVI-lea zidului incintei a 2-a și erau tăiate de un zid din etapa Bethlen (secolul al XVII-lea).

³⁰ Ne referim la zidul median, aflat în curtea interioară din colțul de sud-est al castelului. Situația stratigrafică (vezi fig. 4, profilele S4 și H2a) precum și tehnica de construcție (alternarea rîndurilor de piatră cu asize de cărămidă, tehnică prezentă și în alte locuri ale castelului), datează acest zid la începutul veacului al XVII-lea, deci în faza Bethlen. Vezi și nota 29.

³¹ O inscripție de pe paramentul laturii de vest a turnului estic al porții — pierdută astăzi — a fost reprodusă de I. Möller (*lucr. cit.*, fig. 74). Dintre inscripțiile vizibile încă, amintim pe cea de pe latura estică a „Bastionului Alb”, (1619), sau pe cele de pe ancadramentele de ferestre, din aceeași perioadă.

³² Cf. O. Velescu, *st. cit.*, p. 68—70.

— Faza I corespunde cetății inițiale, a cărei datare pe cale arheologică în veacul al XIV-lea, este sprijinită și de caracteristicile ancadramentelor discutate, precum și de suitele documentelor istorice.

— Faza a II-a, datată cu siguranță în jurul anului 1442, relevă efortul lui Iancu de Hunedoara de a întări prima cetate, prin ridicarea unei a doua centuri de zid, cu turnuri rotunde la colțuri, precum și a unei serii de alte lucrări de fortificare.

— Faza a III-a, este marcată prin supraînălțarea turnurilor și prin construirea unor „guri de păcură” pe console. Tot acestei faze îi pot fi atribuite și lucrările de transformare ale cetății într-un castel, transformări date între anii 1446—1453.

— Faza a IV-a, datată în a doua jumătate a veacului al XV-lea, corespunde transformării castelului într-o reședință a familiei Corvineștilor. (Corespunde deci, istoric, perioadei Elisabetei Szilagyi).

— Faza a V-a, ultima dintre fazele stabilite, se situează la începutul secolului al XVII-lea (etapa Bethlen) și corespunde lucrărilor de transformare ale castelului și de adaptare din punct de vedere civil și militar, cerințelor epocii.

Castelul de la Hunedoara — restaurat astăzi, într-un mod care a căutat să respecte principiile de bază ale restaurărilor cu caracter istoric —, reprezintă acum, pentru evoluția arhitecturii militare din Transilvania, un document material cu semnificații deosebite.

Dacă în prima sa fază, fortificația se integrează în seria obișnuitelor cetăți regale, fazele castelului date în veacul al XV-lea, îl individualizează, întrucît ele conservă elemente cu analogii directe în ambianța arhitecturii feudale occidentale.

Așadar, concluzia apare evidentă: Castelul Corvineștilor de la Hunedoara, dacă ilustrează o evoluție — comparabilă cu aceea a altor ansambluri medievale fortificate transilvănene — de la faza de castru regal la aceea de reședință nobiliară, de la acest punct își găsește ca atare cu greu analogii aici, constituind astfel încă o mărturie de o edificatoare autenticitate în legătură cu posibilitățile arhitecturii feudale din Transilvania, în cel de-al XV-lea veac.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung wird vom Verfasser hervorgehoben, dass die Entwicklungsphasen des Schlosses von Hunedoara insbesondere dank der in den Jahren 1966—1967 für Restaurierungszwecke durchgeführten archäologischen Ausgrabungen festgestellt werden konnten. Weiterhin nimmt der Verfasser zu den Ergebnissen der vorhergehenden Forschungen Stellung.

Auf Grund der Stratigraphie werden folgende Phasen für die Entwicklung des mittelalterlichen Komplexes von Hunedoara festgestellt:

1. Phase: eine Burg — königliches Castrum — ungefähr Mitte des 14. Jh., bestehend aus einer Umfassungsmauer, wahrscheinlich von Quadrattürmen (auf jeden Fall der Torturm) geschützt.

2. Phase: eine zweite Mauer — mit Rundtürmen und 2 rechteckigen Tortürmen — die um das Jahr 1442 gebaut wurden; dieser Bau wird Iancu von Hunedoara zugesprochen, da die Burg im Jahre 1409 vom ungarischen König, der Huniadyfamilie abgetreten wurde.

3. Phase: die Türme und Umfassungsmauern werden erhöht und mit Pechnasen und Schiesscharten versehen. Die Barbacane und der Turm Neboisea (eventuell Wiedererrichtung eines älteren Turmes) werden gebaut. Zur selben Zeit — zwischen 1446—1453 — werden die ersten Teile des eigentlichen Schlosses errichtet.

4. Phase: diese entspricht der zweiten Hälfte des 15. Jh., im Schloss werden einige Wohnräume gebaut. In diesem Zusammenhang gibt es Elemente die stilistisch der Renaissance angehören. Historisch ist diese Zeit mit der Tätigkeit der Gattin Jancus von Hunedoara, Elisabeth Szilagy, verbunden.

5. Phase: fällt in das 17. Jh., als eine Reihe von Wohnräumen errichtet und der süd-östliche Teil mit einer Schildmauer (halbkreisförmige Bastei) befestigt wurden.

Historisch gehört diese Phase der Zeit des Fürsten G. Bethlen an.

Als Schlussfolgerung wird die Individualität des Schlosses durch seine vorwiegend westeuropäischen Elemente im Rahmen der damaligen siebenbürgischen Befestigungen hervorgehoben. Zugleich stellt dieses ein aufschlussreiches Zeugnis der mittelalterlichen Kriegsbaukunst Siebenbürgens dar.

In den Aufsatz „Historische Schlussfolgerungen über die archäologischen Ausgrabungen bei dem mittelalterlichen Schloss von Hunedoara (weiter unten in „Buletinul Monumentelor Istorice“, nr. 2, 1970, S....) gelangt Roland Schilling auf Grund einer eingehenden Untersuchung der ersten historischen Urkunden, betreffend das Schloss von Hunedoara zu Schlussfolgerungen die vollkommen die archäologischen Betrachtungen bestätigen, wonach die erste Burg aus dem 14. Jh. stammt. Die erste Urkunde in welcher das Schloss von Hunedoara erwähnt wird, stammt aus dem Jahre 1364.